

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1960. LXIV. évfolyam 5. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÖTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

HORVÁTH KÁROLY

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KOMLOVSZKI TIBOR és V. KOVÁCS SÁNDOR

Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekk számla szám: egyéni előfizetésnél 61 257 közületi 61 066 (vagy átutalás az M. N. B. 47. sz. folyószámlájára.)

TARTALOM

<i>Szabolcsi Miklós</i> : Egy fejezet József Attila életéből	525
<i>V. Windisch Éva</i> : Gyöngyösi és a „Porábul megéledett Phoenix”	535
<i>Kurcz Ágnes</i> : A szóhangulat Radnóti Miklós költészetében	558

Kisebbségi közlemények

<i>Varga Imre</i> : Adalékok a Tékozló fiú című drámához. — <i>Láng József</i> : Adalékok a „Hat-holdas rózsakert” keletkezéséhez és Babits bajai tartózkodásához	572
---	-----

Adattár

<i>Vízkelety András</i> : Bartha Andrásnak II. Rákóczi Ferenc fejedelmi beiktatásán elhangzott beszédje	578
<i>Nagy Miklós</i> : Kiadatlan Jókai-levelek a budapesti Jókai rokonság körében	581
<i>Ills Ilona</i> : Tóth Árpád ismeretlen levelei I.	588

EGY FEJEZET JÓZSEF ATTILA ÉLETÉBŐL*

Az „abbáziai paradicsomban”

Az 1917/18-as iskolaév befejeztével a helyzet egyre nehezebb: az anya betegsége súlyosodik, a két gyerek már nem is otthon, hanem a szomszéd lakásban, Mohoséknál lakik. Hátha könnyít valamit a gyereknyaraltatás, — gondolhatja Jolán és Makai, — s 1918 év nyarán a két gyermek az ún. Károly király-féle gyermeknyaraltatási akcióval Abbáziába került. Bizonyos: Jolán is, Eta is úgy tudja, hogy ezt is Makai intézte el, részben megint Giesswein Sándor segítségével¹, hogy a két gyermeknek valami nyári helyet szerezzenek. Ismét érintkezik sorsuk a szegénygyermek tizezrének sorsával; mert ez a gyermeknyaraltatási akció az utolsó háborús nyár egyik legnagyobb társadalmi botránya volt.

Már május elején hirdetik a lapok: a Tűzoltó utcai Fehérkereszt gyermekkórházban kell a gyermekeknek jelentkezniük.² Az akciót voltaképpen a Népjóléti Központ és a Munkások Gyermekbarát Egyesülete szervezte, a nyaraltatást külön kormánybiztosság intézte, de tervezésében, lebonyolításában mindvégig nagy része volt a szociáldemokrata szervezeteknek, s így a balsiker ódiuma is rájuk hárult.³ 6—12 éves gyermekeket vettek fel; a két József-gyerek bizonyára egy kis csalással került a turnusba. Kettősen is: mindkettőjük korából letagadtak s Attila — nagy erőfeszítéssel — eltitkolta kartörését is: „az Attila keze is javul 3 hétig volt sinbe most hogy elment kivették, az orvos csak úgy kötözte föl neki de ő ezt a kötést is leszedte félt hogy akkor nem fogják elvinni ha fel lesz kötve azért aggódom, hogy meg fogja erőltetni és újból rossz lesz neki . . .” írja a mama Jolánnak.⁴ Előbb az adriai Portoroséba irányították a gyermekeket, majd júliustól Abbáziába indultak a szállítmányok, egy-egy alkalommal 700—900 gyermek. József Attila csoportja július 22-én indult: „már reggel 9 órakor elmentünk hazulról, a Taterzálba vártuk még vége lesz a komédiának mertt itt újból meg letek vizsgálva azután eni kaptak ámbár Attila az örömtől nem regelizet. . .” — írja a mama egy levelében.⁵; s hogy a „komédia” a Tattersaalban milyen nagy volt, azt a korabeli újságokból is tudjuk; előkelőségek, az akció szervezői, katonatisztek jelenlétében búcsúztak a gyermekek, a 29. honvédenekar a Himnuszt és a Rákóczi-indulót játszotta, majd a Keleti pályaudvarra vonultak;⁶ „az Attila vonata ma 22-én fél 3 órakor indult a keleti pájudvarról. . .”⁷; Kaposvárott újabb fogadás mozgókonyhákból húst, kenyeret, zöldbab- és kalarábéfézeléket, meg cukrot kaptak,⁸ s másnap reggel Fiuméba érkeztek.

*Részletek egy monográfiából

¹ JÓZSEF JOLÁN: J. A. élete² Bp., Cserépfalvi, 1941. (ezentúl: JJ) 152. — JEta: J. A. Emlékkönyv (Sajtó alatt) ezentúl: Ekk) 33.

² Világ, 1918. május 1. 8. l.

³ L. CSERGŐ HUGÓ: A budapesti nyomor vöröskönyve, Bp. 1919. 126 skk. 1.

⁴ Idézi JJ. 152—153.

⁵ Országos Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum (ezentúl OPM). Idézi JJ. 152.

⁶ Világ, 1918. júl. 23. 13. l.

⁷ JJ. 152.

⁸ Világ, 1918. júl. 23. 13. l.

„Négy, vagy hat gondtalan hetet, boldog hetet töltöttek Abbáziában, ezer meg ezer szegény pesti gyerek rövidlejárátú paradicsomában” — írja József Jolán,⁹ — egyáltalán nem a tényeknek megfelelően. József Eta is arra emlékszik, hogy „Fiumében szinte köptek ránk az ottani lakosok. . .”¹⁰ s a lapok még komorabb képet festenek az abbáziai akciókról; mert alig-hogy az üdvözlő beszédekről, a katonazenekarról meg az ételosztásról szóló tudósítások megjelentek, felbukkannak a hírek: Fiumében botrányosak az állapotok; „Nyaralásból — deportálás” — címezi tudósítását a Világ,¹¹ s éppen arról a csoportról tudósít, amelyhez a két József-testvér tartozott. „Fiumében senki sem várja őket. A kánikulában, frissítő nélküla rögtönzött távoli szállásra gyalogoltatják őket. Sebtiiben kapkodnak étel után. . . Abbáziában teljes a fejetlenség, még ivóvizet sem kaphatnak az összetört gyerekek. Enni pedig az otthagyt makaróni és a tengeri út után egy db kenyeret kaptak. . . És csak akkor, amikor a gyerekek ott vannak, derül ki, hogy a lakosság nem akar a gyerekeknek szállást adni. . . A gyerekek szalmazsáknál egyebet nem kaptak fekvőhelyül, a legtöbbszörnek nem volt és nincs takarója. Mosdó, törülköző, fésű sok helyen ma sincs.” Sok a panasz az élelmezésre: „Itt valósággal internálva vagyunk. Az élelmezés nem kielégítő. Látjuk ugyan, amint az urak számára nagy tálakban pecsenyét visznek, nekünk meg a gyermekeknek azonban kenyér sem jut. . . A lakosság velünk szemben ellenségesen viselkedik. . . A gyermekek mind lefogytak. . . A gyermekek naponként pakkolnak és sirva kérik, hogy engedjék őket haza.” — írja Abbáziából egy felügyelő.¹² A horvát lapok sérelmezik: amikor a tengerparti lakosság gyermekeinek nincs kenyere, miért küldenek oda pesti gyermekeket a szűkös készleteket tovább fogyasztani; a gyermeknyaraltatás szervezésében „magyar indolencia és osztrák copf” egyesült, írja Jászi Oszkár;¹³ a kormánybizottság tagjai felháborítóan viselkednek, csak saját hasznukkal törődnek. A Világ-on kívül a klerikális sajtó is feszegeti a dolgot, s általános szocialista-ellenes támadásra használja fel, így azután már a Népszava is kénytelen állást foglalni. Somogyi Béla cikksorozatban foglalkozik az abbáziai helyzettel; megállapítja, hogy az akció nem volt előkészítve, a szállodákban voltak vaságyak, de szalmazsákok nélkül, voltak élelmiszerutalványok is, de élelem nem. 30 személy számára általában 20 adag jutott. A főfelügyelők nem törődtek a gyermekekkel, a gyermekek sírtak, „mert éhesek voltak és elhagyottak”, szűk udvarokban vagy szállodák harmadik-negyedik emeletén töltötték az időt; „homokstrandokról, napsüttöte homokban való órák hosszát tartó játszásról szó sem lehetett.” A Munkásgyermekbarát Egyesületek fő felelőssége az, hogy nem nézett eléggé a polgári szervek körmére, állapítja meg Somogyi.¹⁴ A helyzet később javult; a táplálék mennyisége megnőtt, de nem volt elég izletes; s mindennek következtében a Károly király gyermeknyaraltatási akció elhatározta, hogy második csoportot már nem küld Abbáziába; az első csoportok 1300 gyermek-résztvevője, — s köztük bizonyára József Attila is, — augusztus 29-én érkezett vissza Budapestre.¹⁵

Ez volt hát a „gyermekparadicsom”, — amelyről az akció egyik vezetője állapítja meg, hogy „nem sikerült” igyekezve a felelősséget a „helyi hatóságok és a lakosság legellenségesebb indulatá”-ra háritani.¹⁶ Mindaz, amit József Jolán könyvében, — a megemlékezés szépítő ködében, — mint jóízű csinytevést és mókát említ, a gyermekek elhagyottságának, elvadultságának lehetett következménye. Attila az egyik tengerparti villába, — Eta emlékezete szerint az Ayra nevű penzióba került. A villában valóban nagyszabású csibészkedés folyt: a kilincsekre villanydrótot szereltek, aztán az ágyak sodronyát is árammal telítették, pókokat gyűj-

⁹ JJ. 153.

¹⁰ J. Eta Ekk. 33.

¹¹ augusztus 3. 5. l.

¹² Világ, 1918. aug. 4. 11. l. A nyaraltatási botrány.

¹³ JÁSZI OSZKÁR: Epilóg a gyermeknyaraltatáshoz, Világ, 1918. aug. 7. 7. l.

¹⁴ SOMOGYI BÉLA, Népszava, 1918. augusztus 10.

¹⁵ L. Népszava, 1918. aug. 17., aug. 18., aug. 29.

¹⁶ CSERGŐ HUGÓ i. m. 127.

töttek s eresztettek széjjel a házakban. Jolán szerint a *Motnár és gyermeke*-t is előadták, s más tréfás előadásokat rendeztek.¹⁷ Attila verseket szerzett volna; s az ő műve lett volna az a négy soros dalocska is, amelyet hazajövet a gyerekek énekeltek:

A gyerekeket úgy szeretik,
Hogy csak mesékkel etetik.
Vége van, sej, vége van a szép nyárnak,
Vége van a gyermek-koplaltatásnak.¹⁸

„Általában jól éreztük magunkat, bár többször babot adtak enni, — meséli Eta, — csak a mama hiányzott nagyon, pársoros lapokat írtunk neki,¹⁹ haza.”²⁰ De Eta is emlékezik a nyaraltatás árnyoldalaira: „Sok gyereket hazavittek az első héten, mi ezen nagyon csodálkoztunk, mert nekünk nagyon jó volt; amellett a túlzásfűlés is enyhült. . . Később a gyerekek eltetvesedtek, petróleummal mosták meg a fejüket, ez nagyon kínos volt.”²¹

Lehet, hogy valóban: a József-gyerekeknek olyan nyomorúságos sorsuk volt odahaza, hogy ahhoz képest ez a botrányos abbáziai öt hét is jónak tetszett; de hogy még az a legjobb is igen rossz volt, rossz elhelyezés és élelem, rossz bánásmód, s hogy a proletárgyermeknek csak ilyen silány öröme lehetett, az is biztos. Egy nagy élménye azonban bizonyosan volt Attilának: a tenger. A gyerekek itt tanultak meg úszni. „Attilát egy alkalommal egyszerűen bedobták a vízbe a fiúk, és a harmadik-negyedik látogatásom után már büszkén újságolta, hogy tud úszni, és kifelé úszott a tengerbe” — mondja egyszerűen Eta²²; Jolán jóval líraibban azt állítja Attila elhíresztelte magáról, hogy jó úszó, a többi gyerek jó mélyen bevezett vele a tengerbe „ott megfogták. . . kezét-lábát, meghimbálták és behajították a hullámokba. Még a visszaemlékezés is szorongó érzéssel töltötte el Attilát, ha elmondta, milyen halálfélelemmel küzdött a síma, közömbös vízzel, amíg, mint a vízbedobott kutya, el nem vergődött a csónakig.”²³ Egészen bizonyos, hogy ennek az abbáziai emlékek kései visszhangja a Zöld napsütés hintált kezdetű verse:

Zöld napsütés hintált a tenger lágy, habos vizén,
meztelenül vígan, nagy messzi beúsztam bíz én,
a fényes ég, a csipke víz pólyája testemen,
bölcsőben fekvé ringtam ott, behúnyva két szemem. . .²⁴

Augusztus végén térnek hát haza; de hová? Az anya méhrákban szenved, Jolán valószínűleg már nincs a háznál. A háború utolsó hónapjaiban minden eddiginél keservesebb a helyzet: „Reggel 6 órakor kezdik osztani a zsírt a város boltjaiban és bódéiban, de már este tíz órakor ott ácsorognak az asszonyok a város boltjaiban és bódéiban, de már éjjelre asszonytömegek gyűlnek fel és ott gubbasztnak félig álomban, de már hajnali 2 órakor négyes sorokban állnak. . . hogy készen találja őket a reggeli 6 óra, a zsírkiosztás komor és fontos pillanata.

¹⁷ JJ. 153—154. — JEta Ekk. 34.

¹⁸ JÓZSEF JOLÁN: A város peremén, Bukarest, 1951 (ezentúl: A vper.) 113. Vö. ÖM² II, 371. és 484.

¹⁹ J. A. egyik ilyen lapját — egyúttal legelső fennmaradt levelét — az OPM őrzi; gyerekes elkapkodott írással ennyi áll rajta: „Kedves Mama! Ma találkoztam Etuskával, jó színben van. Irjon! Mászt nem írhatok, Csókolya Attila”; Eta egy lapjáról a Mama fent idézett levelében szól: „Etuska már írt az útról egy lapott bizonyára neked is. . .”

²⁰ JEta Ekk. 34.

²¹ JEta Ekk. 34.

²² Uo.

²³ JJ. 155.

²⁴ A hirtelen viharossá váló tengerrel való kaland élményalapja lehetne egy Cagnes-i emlék is, de 1936-ból való verseiben, a Kései sirató szomszédságában, egyre inkább gyerekkori emlékeit idézi fel; s amellett a „meztelenül”, a „nagy vígan”, a „bíz én” fordulatok is inkább a gyermekkorra utalnak.

De reggel is múlnak az órák. . . már hét óra. . . már nyolc. . . már kilenc. De elfogy a zsír, mielőtt még hozzá juthatna a darabka hájhoz az asszonyok álló-zászlóaljának végső szakasza.²⁵

A két gyerek hazaérkezése után talán özv. Gáspár Pálnéhoz a Haller utca 30. szám alá került; illetőleg lehet, hogy továbbra is a Ferenc téren laktak, de Gáspárné vette föl utánuk az akkor már havi 80 koronás tartásdíjat.²⁶ Mindenesetre: a küszködés, — a rikkancskodás és a sorbanállás, az éhezés és rongyoskodás, — 1918 őszén is folytatódott, a mind viharosabbá váló világban.

1918/19

1918 ősze: a háború utolsó hónapjai. Szaporodnak a béke hírek, s szaporodnak a központi hatalmak vereségeiről szólók is; általános nyugtalanság, lazulás érezhető, s közben az élelmiszerárak csillagászati magasságokba szöknek már: a kenyérnek már 80 fillér a maximális ára, a cukoré 5 korona;²⁷ szeptember 28-án megérkezik a balkáni front összeomlásának s a bolgár különbékének a híre; az utolsó német offenzíva szánalmas vereséggel végződik: a német kancellár lemond. Október 13-án megalakul a délszláv nemzeti tanács; a közelgő béke hírére valamelyest esnek az árak, de közben egyre jobban terjed a spanyoljárvány, iskolákat zárnak be, a lapok megtelnek vész- és halálhírekkel. Október 18-án a képviselőházban Tisza bejelenti: „A háborút elvesztettük. . .” 24-én lemond a Wekerle-kormány; ugyanaznap érkezik a hír a képviselőházba, hogy Fiume a horvátoké. Október 26-án, minden lap hírül adja a Magyar Nemzeti Tanács megalakulását; egymásután érkezik a hír ezredek lázadásáról, egyre lázasabb a pesti utca; s október 26-án megindul a felkelés: a katonák, munkások forrongása egyre nagyobb méreteket ölt, a radikális polgárság csatlakozik, a régi ellenzéki pártok csatlakoznak, munkások, katonák, polgárok erejével október 30-án győz az „őszirózsás” forradalom.

S az események lázas ütemben követik egymást: november 1-én megalakul a magyar népkormány, november 2-án hivatalosan is megszűnik a háború: a magyar csapatok leteszik a fegyvert; november 7-én Károlyi Mihály Franchet d'Espéray főhadiszállására, Belgrádba utazik; s november első hetében megkezdődik az antant-, ill. a szomszédállamok csapatainak bevonulása Magyarország területére. Az élelmezési helyzet egyelőre romlik: nyílt pályán állnak a vagonok; hazatérő katonák tömege özönli el a pályaudvarokat s a főváros utcáit; a termelés akadozik, a munkanélküliség hirtelen megnő; az új rend még meg sem szilárdult, egyre több problémával találja magát szemközt, s erélyes, forradalmi politika híján a polgári vezetés nem tud megbirkózni velük.

Mint telhetek a 13 éves fiú napjai ebben a viharzó időben? Továbbra is, s még jobban mint eddig, az utcán élhetett, a mama erre az őszre már teljesen munkaképtelenné vált; s hogy a szűkös élelmet megszerezhessék, a lakbért kifizethessék, a két kisebb gyerek kenyérkeresetére, ügyeskedésére s ekkor már valószínűleg Makai Ödön hathatós támogatására voltak utalva. Az iskola nem igen vehette el sok idejét: 1918-ban a tanév csak szeptember 17-én kezdődött, s a fokozódó vészes spanyoljárvány miatt már október elején be is zárták az iskolákat, s csak november 11-én kezdődött el újból a tanítás.²⁸ Ekkor ülnek meg az iskolákban a „nemzeti átalakulás ünnepét”; s elkezdődnek a munkálatok a tanterv teljes átdolgozására. De nem sokáig folyik ekkor sem a tanítás: az Üllői úti polgári fiúiskola azok közé tartozik, amelyeket alig két hét múlva, november 27-én újabb tíz napra bezárnak, s azután következik a szénszünetek végtelen sora, amelyek lényegében február végéig tartanak: „november és december hónapokban

²⁵ Népszava, 1918. május 19. 1. 1.

²⁶ L. Makai Ödön levele dr. Szana Sándor udv. tanácsoshoz, 1918. jun. 12. OPM. Monori iratsomója.

²⁷ L. Népszava, 1918. szept. 10.; Világ, 1918. szept. 29.

²⁸ 1. sz. Áll. Levéltár Tan. Ir. 3606/1916. VII. és 14 824/1918. VII.

lényegében egyáltalán nem volt előadás az iskolákban" — mondja egy felterjesztés; a járvány- és szénszűnetek mellett az általános viszonyok sem voltak alkalmasak a tanításra, s amellett az iskolákban zsúfolódtak össze a lisztbizottságok s a leszerelt katonáknak zsoldot kifizető hivatalok s a népőrségek is;²⁹ az első félévi bizonyítványt nem is adták ki.³⁰ Gyakorlatilag tehát 1919 márciusáig nem járt iskolába a harmadik polgárista József Attila.

Nem sok adatunk van arról, mit tett a polgári forradalom alatt; József Jolán regényében utal rá, hogy november hetedikén este részt vett a Várba tartó, s köztársaság kikiáltását követelő tömegben;³¹ ez lehetséges, de persze nem bizonyos; az viszont, amit arról mond, hogy az Üllői úton belekeveredtek egy lövöldözésbe, talán inkább 1919 nyarára, a ludovikás ellenforradalmi kísérletre illik.³² Hiteles egyedül az, amit maga a költő mond erről az időszakról: Vágó Márta emlékezik egy vele való beszélgetésre az októberi forradalomról: „ — Téged hol ért? — kérdeztem Attilát. Elmondta, hogy egy csomó sráccal egy kaszárnya elé került a forradalom kitörése napján. Valaki fölfedezte, hogy fent, az emelefen bakancs-raktár van. Be akarták törni a kaput, de nem volt rá szükség, könnyen kinyílt vagy kinyitották belülről, ellenállás nélkül. Néhányan fölszaladtak, és az ablakból ledobálták a madzaggal összekötözött bakancspárokat. Attila az ablak előtt állt, és a többiekkel együtt elkapkodta a leröpdülő bakancsokat, és tovább dobálta mind, mind. . . Sokan voltak mezítlásosok a téren október utolsó napján. A végén mind zsákmánnyal vonultak el. . . csak Attilának nem maradt egy fél sem. . .”³³ A történet tanulsága s célja ugyanaz, hogy „akkor éreztem először — hogy különbség van a többiek között és köztem”, azaz tisztaságát, erkölcsi magasabbrendűségét, magasabbra-termettségét hangsúlyozza, mint annyiszor Vágó Márta és társasága előtt. Ugyanakkor a történet valóságmagva kétségtelen: október végén ott volt, nyilván a Mária Terézia laktanya előtt, a kaszárnya előtti bakancsosztokzkodásnál.

Egyébként ezen az őszön s ezen a télen, — talán a család életének legnehezebbik telén, — ismét s ismét az élelem utáni hajsza foglalhatta le idejét. Visnyai Vilmos úgy emlékezik, hogy „Attila ezen a télen Kulka urat szolgálta délutanonként. Kulka úr, a fűszeres, az olcsó Attilával végeztette a házi szolgálai teendőket, de forintos napszámber helyett — tíz krajcárért.”³⁴ „Aztán jött a kegyetlen tél, aranyért sem lehetett tüzelőt kapni. Attila megint a kiserdőbe járt fáért.”³⁵ Nagyon nehéz helyzetben voltak, „zavaros volt életünk”, mondja Eta is; s ha az egykorú lapokat forgatjuk, elképzelhetjük, mennyire az volt: „A vásárcsarnok változatlanul üres. A háziasszonyok és szakácsnők néma kétségbeeséssel és üres szatyorral ténferognak. . . Főzélék. . . nincs semmi; itt-ott százan várnak egy pár szem krumplira.”³⁶ Egyre nyomasztóbb a szénhiány; tüzelő egész télen át gyakorlatilag nincs; emellett gáz is alig jut a háztartásoknak. „Krumplióért hatvan forintot is kértek, meg százat. A húst ki sem lehet mondani. . .”³⁷ A korán elsötétülő városban, ahol 8 óraker záróra van, rémhírek száguldanak; a drágaság, az élelem- és tüzelőhiány egyre nyomasztóbb; az erélytelen vezetés kielégítetlenül hagyja a munkásságot, felemás helyzetben a parasztságot; az ellenforradalmi erő mozgolódnak; a régi monarchia területén egymásután alakulnak az új államok; csapataik mindenütt messze a demarkációs vonalon belül állanak. Ebben a kaotikus, — (s a József-család számára is különösen nehéz és bonyolult helyzetben) — egyetlen következetes erő mutatkozik: a decemberben megalakuló Kommunisták Magyarországi Pártja; januárban megalakul ferencvárosi szervezete is; január 15-én az Üllői út 115. alatti vendéglőben alakul pártszervezet, s csakhamar párthelyiségei

²⁹ 1. sz. Áll. Levéltár Tan. Ir. 895/1917. VII.

³⁰ 1. sz. Áll. Levéltár Tan. Ir. VII. 9223/1919. VII.

³¹ A vper 104.

³² JJ. 154.

³³ VÁGÓ MÁRTA emlékezéseiből. Ekk. 201.

³⁴ VISNYAI VILMOS: A csodagyerek. Ekk. 37.

³⁵ JJ. 154—155.

³⁶ Világ, 1918. nov. 23. 8. l.

³⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: Szocialista népkörben, 1918. dec. 15. Rip. I. 307.

nyílnak a Tűzoltó utcában és a Koppány utcában is.³⁸ A Ferenc tér 1. szám alatti Munkásotthon mellett most már ezekben a helyiségekben is élénk az élet; a ferencvárosi utcákat is foglalkoztatja a kommunisták által vezetett, rendkívül népszerű akció a házak kisajátítására; a követelésnek éppen itt mély hagyományai és gyökerei voltak, felelevenedtek az 1908-as évek házbajokt-akciói és háziúr-ellenes tüntetései; a kommunisták fellépnek a nagyobb katonai segélyért, a következetes forradalmi politikáért. 1919 január és február egyre forróbb, egyre elkeseredettebb s izzóbb légkörében érlelődött az új, az egyedül lehetséges megoldás, amely feleletet ad majd minden kérdésre: a munkások és parasztok hatalma, a proletárdiktatúra.

S 1919. március 21-én megszületett a Magyar Tanácsköztársaság.

Mit csinált, mit tapasztalt József Attila, a 14 éves harmadik polgárista, a Tanácsköztársaság alatt? A Horthy-fasizmus alatt született életrajzok nem igen szólnak erről; a gyermekkorra nézve fő forrásunk, József Jolán, különben is az idők nagy részét külföldön töltötte. Elbeszélése szerint a Tanácsköztársaság első napjaiban Makai elvitte a Vígszínházba, ahol a Pygmalion-t játszották s ez után a mintegy szimbólikus előadás után — bejelenti: „elvesz feleségül. Nincs többé társadalmi előítélet. Nem kell többé családjára, baráti körére, társadalmi állására tekintettel lennie, most bátran követheti szíve vágját.”³⁹ „Egy hét múlva átadtam mamának párszáz korona „kékpénzt” és búcsúzkodtam. Estére férjemmel együtt elhagytuk az országot.” Más adatokból, más emlékekből, — s a korra vonatkozó általános leírásokból kell tehát összetennünk József Attila napjait a Tanácsköztársaság alatt.

Szembetűnő s azonnali volt a változás s közvetlen élményei születhettek a polgári iskolában. A Tanácsköztársaság kikiáltása után április 10-én kezdődik újból a tanítás,⁴⁰ a VIII. kerület iskoláiban ápr. 11-én mindjárt szünet a választások miatt;⁴¹ az iskola vezetésében pedig változás állt be. „... a főváros iskoláinak dolgozói 1918-ban iskolai bizalmikat választottak. A Tanácsköztársaság fennállásának legelején a Közoktatásügyi Népbizottság ezeket a bizalmikat nevezte ki iskolaigazgatóknak, miután a régieket rendelkezési állományba helyezte, vagy oktatóknak osztotta be.”⁴² Az Üllői úti polgári iskola éléről is elmozdították a reakciónak ismert Vágó Aladárt és iskolavezetőül Weltner Ignácot nevezik ki, aki addig nem az iskolában tanított, hanem a Vas utcai felsőkereskedelmi iskolában volt tanár.⁴³ Az iskola tanárai közül még egy, Halász Adolf, — aki különben nem tanította József Attilát — lett „népbiztos”; (valójában a Közoktatásügyi Népbizottságon az „addigi polgári iskolák” osztályvezetője), ő különben már 1917-től a VAOSz aktív tagja volt és a polgári iskolai reformbizottság tagjaként tevékenykedett 1918 decemberében,⁴⁴ kivülről még egy tanár, Ádám Manó kapott a Tanácsköztársaság bukása után fegyelmit,⁴⁵ de a tantestület egésze általában ellenségesen, antiszemita éllel viselkedett az új vezetőkkel szemben,⁴⁶ egyike volt az elsőeknek, amely 1919 augusztus végén már jobboldali, antiszemita felterjesztéssel szerepelt.

Weltner Ignácról különben azt állítják fegyelmi je során, hogy Szombathelyen a Tanácsköztársaság alatt „agitátorképző iskolán” adott elő (valójában a Közoktatásügyi Népbizottság által szervezett propagandatánfolyamon adhatott elő,⁴⁷ hogy iskolájában „szívvel-

³⁸ L. A Ferencváros története, Bp. 1959. 76. 1. és Vörös Újság, 1919. jan. 18.

³⁹ JJ. 155.

⁴⁰ Vörös Újság, 1919. ápr. 10. 5. l.

⁴¹ Fáklya, 1919. ápr. 10.

⁴² BIHARI MÓR: „A botnak két vége van”, Nagy idők tanúi emlékeznek (1918—1919). Kossuth, 1958. 101.

⁴³ L. róla A szocialista tanítómozgalom 1900—1920. Budapest, 1958. Kossuth, 85. (1. sz. jzet), 99., 105., kinevezésére, működésére vonatkozó többi adatot 1919 szeptemberi fegyelmi ügyének aktái között: 1. sz. Áll. Levéltár Tan. Ir. VII. 9375/19. sz.

⁴⁴ Polg. Isk. Közlöny 1919. 5.

⁴⁵ 1. sz. Áll. Levéltár 98 433/1919. VII. és 98 164/1919. VII. Sajnos a fegyelmi iratok nem találhatóak a levéltárban.

⁴⁶ L. a Weltner Ignác fegyelmi je alkalmából tett kijelentéseket.

⁴⁷ L. A szocialista tanítómozgalom. 160.

lélekkel terjesztette a bolsevista eszmét”, a hitoktatókat nem engedte be az iskolába, „az iskola udvarán a vörös terrort hirdető plakátokat ragasztatott ki”, „Csak olyan költeményt volt szabad tárgyalni, amelyet a kommunizmus termelt, vagy legfeljebb, minden pedagógiai érzék ellenére pl. Petőfi: Akasszátok fel a királyokat című költeményét stb.” Weltner ugyan igyekszik védekezni válaszában, de a fentieket — ami különben természetesen volt a Tanácsköztársaság alatt — ő sem tagadja. Az iskola belső élete különben is erősen megváltozott; körülbelül május közepéig folyt rendes tanítás, s ezalatt erőfeszítések történtek a tananyag átdolgozására, — bár e munka természetesen véglegesen nem készülhetett el, — mindenesetre a tanítás szellemének megváltoztatására, a tanárok átnevelésére megtörténtek az első lépések. A tanulók előtt már áprilisban ismertetni kell a Forradalmi Kormányzótanács rendeleteit, — általában „régit új keretben” kell tanítani;⁴⁸ „a polgári iskolákban is tért hódított a történelem új szellemű tanítása és a tanuló ifjúságnak szociális és társadalomgazdasági kérdésekkel való megismertetése.”⁴⁹ Május közepétől persze a tanítás rendszertelenebbé válik; a tanítók egy része a Vöröshadseregbe vonul, s így tanárihiány áll be. A Közoktatásügyi Népbiztosság elrendeli, hogy a tanulókat foglalkoztatni kell s ezért „általában oly módon kell a tanórákat átcsoportosítani, hogy az ifjúság az új idők szellemével minél behatóbban megismerkedhessen s mód nyújtassék neki, hogy tevékenyen résztvehessen oly kérdések tárgyalásában, amelyek eddig az iskola keretein kívül estek. . .”⁵⁰ Ebből a megfontolásból választottak osztály- és iskolabizalmiakat is; József Attila barátja, Vokurka Vili például a Mester utcai kereskedelmi iskola diáktanácsának tagja lett. De májustól már a tanulók is munkába jártak, akciókban vettek részt; a Tanácsköztársaságot fenyegető fegyveres intervenció egyre közeledő volta akadályozta a rendszeres iskolai munkát. A Közoktatásügyi Népbiztos egyik — erősen vitatott — rendelete értelmében a tanévet úgy zárták le június elején, hogy a tanulókat általában nem osztályozták: „megfelelt — nem felelt meg” minősítést adtak csupán.⁵¹ József Attilának harmadikos bizonyítványában, amelyet Weltner Ignác írt alá, a „megfelelt” jelzés szerepel, részletes előmenetelét később vezették be. Bár a jegyeknek ebben a tanévben túlságosan sok reális értékük nem volt, hadd jegyezzük meg, hogy aránylag jó bizonyítványt szerzett: hat jelese (magyarból, számtanból, természetrajzból, természettanból, énekből és testgyakorlásból) s — sajátos módon — szabadkézi rajzból) mellett öt jó s csak egy elégséges (mértanból) szerepel.

Az iskola világába, — még az Üllői úti polgári konzervatív tanárai közé is, — behatolt a Tanácsköztársaság szelleme; de sokkal többet, lényegesebbet láthatott a proletárdiktatúrából József Attila az utcán, a mindennapi életben; s bár bizonyos, hogy ekkor is becsatangolta egész Budapestet — a legszűkebb környezetben, a Ferencvárosban is kaphatott döntő élményeket.

A márciusvégi — áprilisi napok lendülete, lelkesedése őt is magával sodorhatta; ezekben a napokban a ferencvárosi proletárgyerek saját legközvetlenebb környezetében, — mondhatnám: elemi életszükségletei területén — élhette meg a nagy változást. A Tanácsköztársaság egyik legelső rendelete, a híres X.-es, amelyből már március 26-án köztulajdonba vette a házakat, a március 29-én, amely a 2 000 koronán aluli lakbéréket 20 százalékkal csökkentette, a proletárgyermekeknek nyújtott ingyen fürdő, a parkok (köztük az Orczy kert), valamint a Sziget megnyitása a gyerekek előtt, az órabérek emelése, majd a burgonyakiszolgáltatás (áprilisban hét kilót szolgáltattak ki a jegyre),⁵² — általában a bizakodó és lelkes hangulat, a munkáslakta kerületek felszabadult öröme — nem maradhattak hatástalanok a fiúra sem.

⁴⁸ L. Vörös Újság, 1919. ápr. 10. 8. l.

⁴⁹ Jelentés a Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről, 1919. jún. 1. A TK. Közoktatásügyi Rendeletei. Összeáll. Kőte Sándor (PTI Adatszolgáltatás 26. sz.) 1957. 36.

⁵⁰ L. A. K. N. 87 039/1919. V. sz., 1919. május 5-i rendelete.

⁵¹ A rendelet ismertetését és értékelését l. A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900—1920., 121—122.

⁵² Vörös Újság, 1919. ápr. 20.

A Ferencváros különben is középpontja volt sok fontos eseménynek, s a Ferenc tér, az 1. szám alatti Munkásotthonnal egyik központja volt a kerület életének; a IX. kerületi pártszervezetek és népgyűlésekén áprilisban Migray József, Nyisztor György, Rabinovics József tartanak beszédet,⁵³ a Martinovicsról elnevezett volt Mária Terézia laktanyájába vonulnak be április végén az új vöröshadsereg egyes alakulatai, május 1-én a Népliget a színhelye az egyik legnagyobb szabású népgyűléseinek. Mint sokfelé a fővárosban, nyilván május elseje előkészítésére a IX. kerületben megalakulnak a kultúrcsoportok. Eta így emlékezik erre: „Egyszer eljött egy Szántó nevű népbiztos. Bejelentette, hogy kultúrgárdát csinálnak. Úgy volt, hogy én táncolni fogok. Nagy örömmel készültünk erre, de aztán abbamaradt. . . Általában vidámak és felszabadultak voltunk.”⁵⁴

József Attilának a Tanácsköztársaság alatti élményeire vonatkozólag még három konkrét utalásra is lelhetünk. Az egyik az „Állam és forradalom”-ügy. A Múzeumban őriznek egy Állam és forradalom példányt, 1919-es Tanácsköztársasági kiadásút, amely József Attila tulajdona volt, s amely haláláig könyvtárának egyik féltve-rejtve dugdosott kincsét alkotta. Ez a példány — a családi emlékezet szerint — a Tanácsköztársaság idején került hozzá (mindenesetre csak április közepe után, mert a könyv csak ekkor jelent meg).⁵⁵ Némileg regényesítve, Jolán foglalja össze a történetet: Attila egy ismeretlen elvtárostól kapta a könyvet egy Váci úti gyár udvarán.⁵⁶ Aligha lehet már kibogozni a történet valóságmagvát, időpontját, helyét; csak a szinte jelképes tény marad hitelesnek: a Tanácsköztársaság lázas napjaiban egy ismeretlen elvtárs Lenin egy könyvét adja át a tizennégy éves ferencvárosi fiúnak, annak, akiből később a magyar proletariátus nagy költője, s — a maga eszközeivel — a Tanácsköztársaság eszméinek továbbfolytatója lesz.

Egy másik eseményre Eta emlékezik. „Plakátok jelentek meg az utcán: „Aki akar földet, jelentkezzen. . .” Elhatároztuk, hogy mi is elmegyünk és jelentkezünk. El is mentünk a városházára; amikor odaértünk, nem mertünk bemenni, végül Attila bement, de avval küldték vissza, hogy kicsik vagyunk. Attila máskor három napig volt a régi Lóversenytéren, a „közföldön” dolgozott.⁵⁷ A lóversenyteri munkáról sok egykorú forrás beszámol; a régi Lóversenyteréből, a Kerepesi úton, a főváros ellátásának javítására, a zöldövezet megteremtésére mintakerteszetet akartak alakítani, s négyszáz, nagyrészt önkéntes munkás, hivatásos kertészek vezetésével ásta fel s vetette be április elején a 225 holdas területet, salátát, tormát, tököt, uborkát, paradicsomot ültetve el.⁵⁸ A Thököly úti régi, vagy a Ligetdűlői új Lóversenytéren dolgozott József Attila is. Eta szerint másutt is jelentkeztek munkára. „Megjelent a felhívás: „Ifjúmunkások, segítetek a földet megművelni.” Jelentkeztünk, itt fel is vettek. Vonatra raktak, elvittek Tatabányára. . .” De a történet nem folytatódik valami biztatóan: „Délután érkezünk meg, nem tudták, hová kell mennünk, s vártunk, hogy intézkedjenek. Végigvonultunk a falun, énekelve, majd bementünk a tatatóvárosi uradalomba, s vártuk az elosztást. Itt vártunk sokáig nagy tömegben, lézengtünk, este volt, nem történt semmi. Nem engedtek be sehová. Egy zsidó bácsi bevezetett egy lakásba, ott aludtunk végül. Reggel vissza az uradalomba. Ugyanolyan lézengéssel telt el a második nap. Este visszaindultunk Pestre, az állomáson aludtunk. . .”⁵⁹ A Tanácsköztársasággal való együttérzés, harcában való részvétel szán-

⁵³ Uo.

⁵⁴ JEta. Ekk. 34.

⁵⁵ Megjelenését a Vörös Újság 1919. ápr. 13-i száma jelzi.

⁵⁶ A vper 106—107. A történetet ott március 22-re teszi, ami persze nem hiteles.

⁵⁷ Szóbeli közlés.

⁵⁸ L. a korabeli lapokat. Fáklya, 1919. ápr. 25. 6. l., képeket közöl róla az Érdekes Újság 1919. ápr. 15. 72. l. és jún. 5. 39. l. — Színes leírása az ott folyó munkának: NAGY ENDRE: Egy fejmunkás naplója. Pesti Hírlap, 1919. máj. 1. és 8. száma. L. még KISS GYÖRGY: A budapesti várospolitika 1873—1944. Bp., 1954. 188.

⁵⁹ Szóbeli közlése.

déka éppúgy tükröződik ebben a történetben, mint a belső ellenség s a szerveztlenség okozta zűrzavar, amelyben a jó szándékok és helyes kezdemények is visszajára fordultak.

Nyilván igaza van Visnyai Vilmosnak: 1919. május 1-e is ott találta a fiatal fiút az ünnep-lők között: „Mi diákok, a Ferenc-téren találkoztunk. Tíz óra körül hármásával egymásba karolva, elindultunk az Üllői úton, a Kálvin-téren keresztül az Országház felé, meghallgatni Kún Bélát. . . Mellettem Attila haladt. Kipirultan és lelkesen énekelt az Internacionálét. . .

Délután az osztrák—magyar futballmérkőzést nézhettük végig ingyen. . .

Este a Városligetben örültünk fiatal életünknek.”⁶⁰

Bizonyos mindezekből a mozaikszerű adatokból, hogy József Attila szívvel-lélekkel részt vett a Tanácsköztársaság mindennapi életében, — élvezte áldásait s kedvezményeit, — talán, sőt valószínűleg ruha- és pénzsegélyben is részesülhetett, talán az iskolai ingyen étkeztetésben; s a zálogházakból is kiválthatta 100 koronán aluli értékű holmiját ingyen, a Ferenc-téren *Gulliver mozgó* címen külön gyermekmozi nyílt,⁶¹ — benne élt abban a vidám s reményteljes légkörben, amit testvére így jellemez: „Mintegy kellemes, derűs álom volt. . .”

Az addig nyomorban és elkeseredettségben, kiszolgáltatottságban élő fiú a Tanácsköztársaság egész idejéből a számára kedvezőbb helyzetet hozó, anyagilag és emberileg is felszabadító mozzanatokot tapasztalhatta csak, s tudatosan is helyeselte a Tanácsköztársaság céljait, — mégis, májustól kezdve az ő életében is megmutatkozhattak mindazok a nehézségek s problémák, amelyek ettől fogva már fokozódóan jellemezték a mindennapok életét. Anyja ekkor már teljesen ágyhoz szegezett beteg volt. Jolán férjével külföldön; a két kisebb gyerekre hárult a család mindennapi fenntartásának gondja. S habár a házbér gondja ezekben a hónapokban nem volt annyira súlyos, az élelemhelyzet viszont egyre romlott, egyre nehezebb lett. Élelemhiány, elosztási hibák s spekuláció egyként nyomasztottak; májusban még kapható volt paraj, répa és petrezselyem, a kenyérellátás is javult, de a hús- és zsírhiány egyre nagyobb.⁶² „A készletek elfogytak, vidéken a felvásárlás mind nagyobb nehézségbe ütközött és mindezt tetézte a zsiros gazdák szabatálása. . . Nehezítette az ellátást a cseh és román támadás, valamint a blokád is. . . A főváros ellátásához csak a létminimumhoz szükséges élelmiszermennyiség állt rendelkezésre. . .”⁶³ Május végén, a Vörös Újság szerint; „Az éhség veszedelme nyakunkon van, botorság volna elhallgatni. Kevés a hús, alig akad zöldségféle, vagy más élelmiszer az árusítóhelyeken. . . Az árusító helyek előtt végtelen sorokban ácsorognak utcahosszat az asszonyok, férfiak. . .”⁶⁴ A batyúzóknak kékpénzben ezer koronáért árulják a libát, s kétszázért a zsír kilóját,⁶⁵ június elején 6 deka húst osztanak jegyre, a hó közepén zsírtalan hét van, júliusban a zsírjegyekre csak olajat adnak már,⁶⁶ s miközben a Vörös Hadsereg csapatai, köztük a ferencvárosi III. pótzászlóalj s az 1-es vörös honvéd gyalogezred 4. zászlóalja győzelemről-győzelemre haladnak a Felvidéken, s egymásután érkezik hír Miskolc, Léva, Kassa, Bártfa elfoglalásáról, — a főváros utcáin rémhírek kergetik egymást, a burzsoá elemek összebújnak, az ellenforradalom szervezkedik, kishitűség és fáradság lesz úrrá a lelkeken. Júliusban kitör az ellenforradalmi puccs, a ludovikás ellenforradalom, — közvetlen szemlélői lehetnek a József-testvérek. A puccs napján délután a Ferenc-körúton és a Ferenc-téren fehér virágot és cigarettát szórtak szét, hogy hangulatot keltsenek; a Ferenc-téri vörös őrség, amelynek egy része volt rendőrökből állt, átpártolt a fehérekhez; a fehér tisztak akcióba léptek s megfordították a

⁶⁰ VISNYAI VILMOS: A csodagyerek. Ekk. 37—38. — „A májusi ünnepen kollektív játékok, sportrendezvények, színelőadások, zene, mesemondás tette felejthetetlenné a budapesti gyermekek számára ezt a napot. A Tanácsköztársaság megvédte a gyermekeket minden jóval. . .” (I. A szocialista tanítómozgalom, 137.).

⁶¹ L. Vörös Újság, 1919. máj. 31.

⁶² Vörös Újság, 1919. máj. 15., 16.

⁶³ KISS Gy. i. m. 188.

⁶⁴ Vörös Újság, 1919. máj. 30. vezércikk.

⁶⁵ Vörös Újság, 1919. júl. 1.

⁶⁶ Vörös Újság, 1919. jún. 1., jún. 19., júl. 22., aug. 1.

hangulatot, a politikai megbizottak, Reiner és Schmidt, megbízhatatlanoknak, ingatagoknak bizonyultak;⁶⁷ de éppen a IX. kerület munkásai harcoltak hősiessen: „A puccs leverőli között a kerületben a legelsőek voltak a csatasorban a Vágóhid munkásai, akik a legelső perctől fegyverben állottak és egyfolytában 48 óráig teljesítették szolgálatot. Hasonlóan kitüntették magukat a Fegyvergyár, a Tüzérségi Szertár és a Gázgyár munkásai. . .”⁶⁸ Eta úgy emlékezik, hogy mindketten ott voltak a Ludovika előtt is, s az ő szoknyáját golyó ütötte át.⁶⁹ Biztos, hogy a Ferenc téren lakó gyerekek közelről élték át a ludovikás tisztek lázadását, azt az eseményt, amely egy egész korszak árnyékát vetítette előre. Általában: nem fogadhatjuk el az eddigi életrajzoknak azt a felfogását, amelyet Németh Andor így summáz: „A forradalom, a kommün észrevétlenül viharzott tova a feje felett”.⁷⁰

Mi maradt meg későbbre József Attilának ebből a 133 napból? Költészete nagyon kevésbé epikus, kevés nyoma van nála múlt történelmi eseményeknek; az ellenforradalmi kor nem is kedvezett a Tanácsköztársaság közvetlen megidézésének, — mégis: néhány utalást, célzást felfedezhetünk verseiben. Elsősorban a Tanácsköztársaság vereségére való utalásokat: „Tudjuk apánkkal gyávák voltunk. . .” a *Fiatál életek indulójá*-ban s sokkal világosabban, már ekkori stílusának általános-áttett kifejezéskincsével *A lovakban*:

... ezt a világot kinőttük mi már,
nagyobb kell, jobb kell: bennünk s a tetőn
a szélkakas ősz szele kornyikál.

Az az ősz nem ért el volna minket,
ha el nem hagytuk volna az eszünket,
de visszamenni s nem újra előre?

A célzás világos: „az az ősz”, a „szélkakas ősz” csak 19 ősze lehet, a sorsfordító, azóta is bánt ősz; s tanulsága, „nagyobb, jobb” világ kell: mindvégig benne élt a költőben. Mert elsősorban nem közvetlen utalásokat és célzásokat kell verseiben keresnünk; mint nemzedéke minden egyes tagjában, benne is továbbélt e napok nagy emléke. S mint ahogy nemzedéke minden egyes tagja, ő is továbbvitte a Tanácsköztársaság emlékét: de ő, — nem szembeszállva vele, nem is kiábrándultan s nem is az ifjúság gyermekes-múló epizódjává süllyesztve, hanem tanításait, indításait, hangulatát őrizve, továbbvive, új helyzetekben átalakítva s mindig ismét feltámasztva.

Миклош Саболич

ОДНА ГЛАВА ИЗ ЖИЗНИ АТТИЛЫ ЙОЖЕФ.

Автор дает одну главу монографии, писанной о Аттиле Йожеф, о великом венгерском поэте XX-ого столетия. До сих пор существующие биографии и сообщения мало занимались одной интересной главой юношеского периода поэта, 1918—1919 годами. В дни конца первой мировой войны, обрушения австро-венгерской монархии, Буржуазной республики (1918) Венгерской советской республики (1919). Жизнь детеныша из периферии полна глубоких впечатлений, нищеты, унижения, бедности, а одновременно высоких и одушевляющих впечатлений. Автор делает попытку из малых данных из ссылок, из до сих пор неизвестных архивных данных подробную реконструкцию периода от августа 1918 года до 1 августа 1919 года.

⁶⁷ PI Archívum: 22 472. sz.: A IX. ker. Munkás- és Katonatanács üléseinek jegyzőkönyve 1919. júli. 10.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ JEta: Ekk. 34.; nyilván ugyanerről tudhat JJ is, de 1918-ra teszi az epizódot: JJ. 154.

⁷⁰ J. A. élete és kora, Csillag, 1948. jan. 12. 1.